

NIJZ

Nacionalni inštitut
za **javno zdravje**

Zrak in zdravje

Majda Pohar, dr. med., spec. higijene
mag. Simona Uršič, dr. med., spec. higijene

Onesnažen zrak

Eden glavnih okoljskih dejavnikov tveganja za zdravje.

V razvitem svetu je najpomembnejši okoljski javnozdravstveni problem.

Ocena SZO: zaradi onesnaženega zraka po svetu vsako leto prezgodaj umre okoli 2 M ljudi.

Onesnaženi hrani in vodi se še lahko izognemo, skoraj nemogoče pa se je izogniti onesnaženemu zraku, če živimo v njem.

Atmosfera

- zaščita pred sevanjem
- dihanje

- zgornji sloj - **stratosfera**: zaščitni sloj O_3
- spodnji sloj - **troposfera**
najpomembnejša s stališča onesnaženosti

Sestava zraka

Stalne sestavine zraka

- **Dušik**
- **Kisik**
- **Vodik**
- Argon
- Neon
- Helij
- Kripton
- Ksenon

Spreminjajoče se sestavine zraka

- Vodna para
  - CO
  - CO₂
  - Ozon
- Amonijak
  - NO₂
  - NO
  - SO₂
- organske spojine
- Trdni delci/aerosoli

Številne spojine so naravnega izvora, veliko pa je antropogenih.

Viri onesnaževal v zraku

Naravni viri

Naravno onesnaženje - ozadje

- vulkani, požari, vetrovi
- sestava tal
- meteorološke razmere
- rastlinstvo, živalstvo,
- nadmorska višina

Antropogeni viri

- proizvodnja energije s fosilnimi gorivi
- promet
- kurišča
- industrija
- rudarstvo
- gospodinjstva
- ogrevanje

Onesnaževala v zraku

Kemijska Anorganska

- SO₂, žveplena kislina, sulfati
- Ozon
- CO, CO₂
- NO_x
- težke kovine

Organska

- lahkoahlapne organske spojine
- policiklični aromatski ogljikovodiki (PAH)...

Fizikalno kemijska

Dim

Delci

Radon in njegovi razpadni produkti
Cigaretni dim

Biološka

- Bakterije
  - Virusi
  - Glive
- Cvetni prah

- Koncentracije onesnaževal v zraku so se v zadnjih 50 letih močno zmanjšale
  - Današnje koncentracije: še vedno škodljivi učinki na zdravje ljudi

- Koncentracije onesnaževal v zraku so se v zadnjih 50 letih močno zmanjšale
  - Današnje koncentracije: še vedno škodljivi učinki na zdravje ljudi

Veliki londonski smog (*The great smog*)

- December 1952: v Londonu je umrlo več 1000 ljudi
- med 5. in 9. decembrom: štiri dni trajajoče obdobje **visoke koncentracije smoga**, ki je zajelo spodnji del doline Temze z Londonom
- vzrok: megla, hud mraz, temperaturni obrat, ki je ujel izpuste SO₂ in dima (**smoke** + **fog**)
- debela plast megle se je pomešala z dimom iz industrijskih in domačih dimnikov
- koncentraciji SO₂ in dima sta nekajkrat presegli običajne vrednosti (več 1000 µg/m³), onesnaženje je trajalo več dni

- V petih dneh: umrlo preko 4.000 ljudi več, kot običajno v tem času leta (3 x več od pričakovanega)
- Večina od njih: ljudje, ki so imeli že predhodno bolezen dihal in stari ljudje
- Smrtnost povečana **še nekaj naslednjih mesecev**: dodatno 8.000 (ne samo kritično bolni!)

Davek Velikega smoga

- Onesnaženje, za katerega so mnogi mislili, da je le del običajnega življenja mesta, je:
  - **pomorilo 12.000 ljudi**
  - šokiralo svet
  - vzpodbudilo okoljsko gibanje
- 1956 in 1968: britanski parlament izdal 2 dokumenta (Clean Air Acts), s katerima se je pričel tudi postopek prenehanja kurjenja premoga.

Razmere danes

- močno spremenile in močno izboljšale, stanje ni več primerljivo s takratnim
- nekaj časa celo prevladalo mišljenje, da škodljivih učinkov na zdravje ne pričakujemo več
- v naslednjih desetletjih se je izkazalo, da ima onesnažen zrak še vedno zelo škodljive učinke na zdravje ljudi

**• v razvitem svetu:
najpomembnejši okoljski javnozdravstveni
problem**

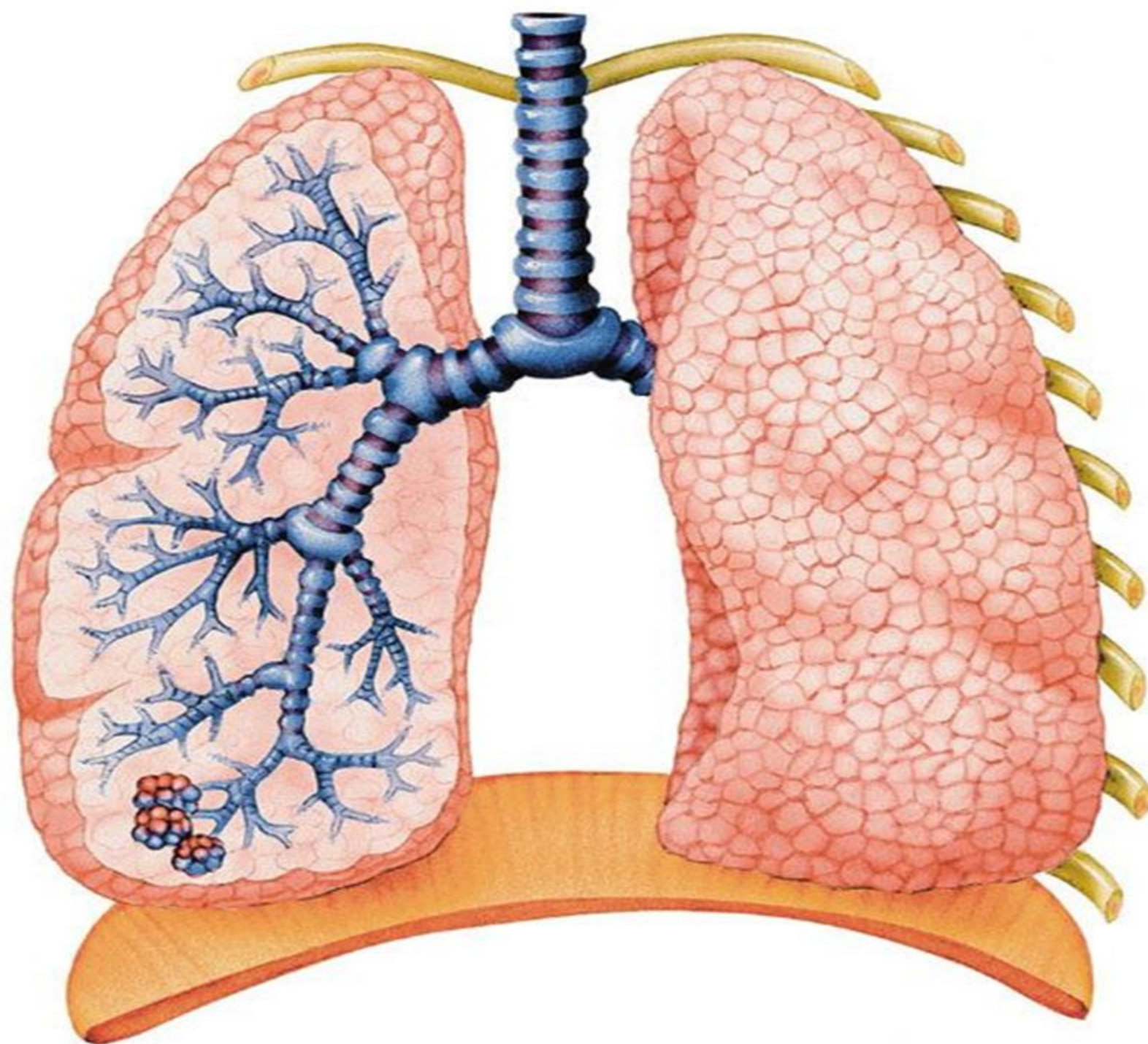
Razmere danes

V ospredje so prišli drugi dejavniki onesnaženosti

- **ozon**, dušikov dioksid, benzen
- **delci** z drugačno razporeditvijo velikosti in sestave ter toksičnostjo

Večina raziskav v zadnjem desetletju je usmerjena v delce, manjše od 10 μm .

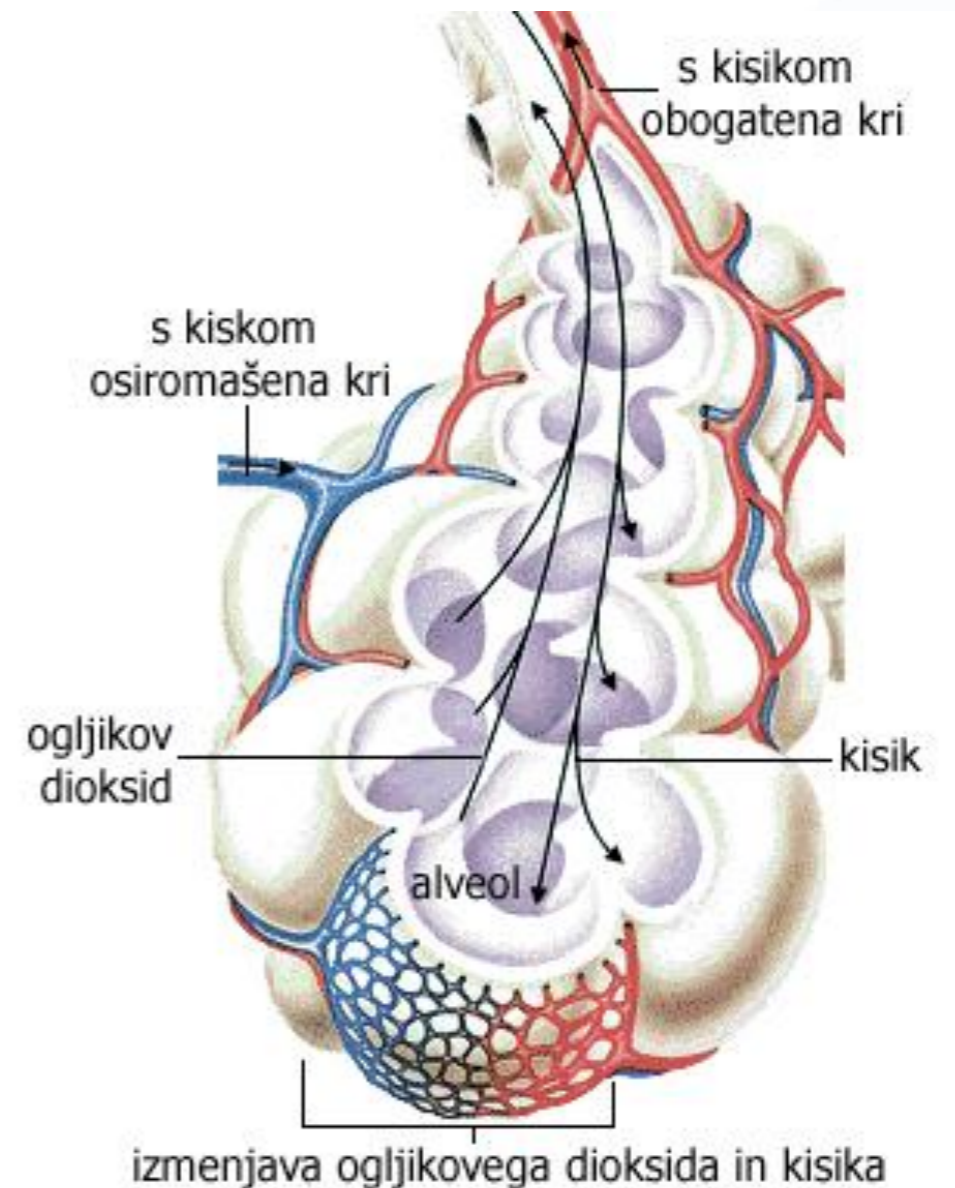
Dihanje

Alveoli se z vsakim vdihom in izdihom povečajo in zmanjšajo

- pljučna vena, arterija
- kapilarni prepleti, preko katerih kisik vstopi v kri, ogljikov dioksid jo zapusti.

V pljučih odraslega človeka: približno 300 milijonov alveol

Direktno prehajanje v kri: tudi nezaželene snovi – plini, kemikalije, delci...

Učinki onesnaženega zraka na zdravje

DIHALA

- vnetja v dihalih
- zmanjšanje pljučne funkcije
- poslabšanje bolezni (astma, KOPB...)
- povečana umrljivost

SRCE IN OŽILJE, KRI

- motnje ritma
- ateroskleroza, visok tlak, krvni strdki
- srčni, možganski infarkt

RAK

Onesnažen zrak povzroča **pljučnega raka** in verjetno tudi **raka na mehurju**.

**Mednarodna agencija za raziskavo raka in rakotvornih substanc uvršča onesnažen zrak, ki je posledica gorenja fosilnih goriv (nafta, premog, les, naftni derivati),
v I. skupino rakotvornih snovi –
dokazano povzroča pljučnega raka.**

Tveganje je večje v okolju, kjer je zrak bolj onesnažen:
v bližini prometne ceste je
tveganje za pljučnega raka večje za 10%.

Učinki onesnaženega zraka na zdravje

- **BOLEZNI CENTRALNEGA ŽIVČEVJA**
  - Parkinsonova
  - Alzheimerjeva bolezen
- **SKRAJŠANJE ŽIVLJENJSKE DOBE**

Ateroskleroza:

onesnažen zrak + povečan vnos maščob s hrano - **potencirano** medsebojno delovanje!

Ozon

- močno reaktiven, agresiven oksidant
1. poškodba respiratornega epitelija: oksidativna poškodba (oksidacija makromolekul – verižni odgovori v respiratornem epiteliju – sproščanje faktorjev vnetja, povečana prepustnost kapilar, edem.....) – vnetni odgovor, smrt celice
  2. produkti oksidacijskih poškodb, mediatorji vnetja – v kri – verjetno sistemski učinki na srčnožilnem sistemu

Ozon

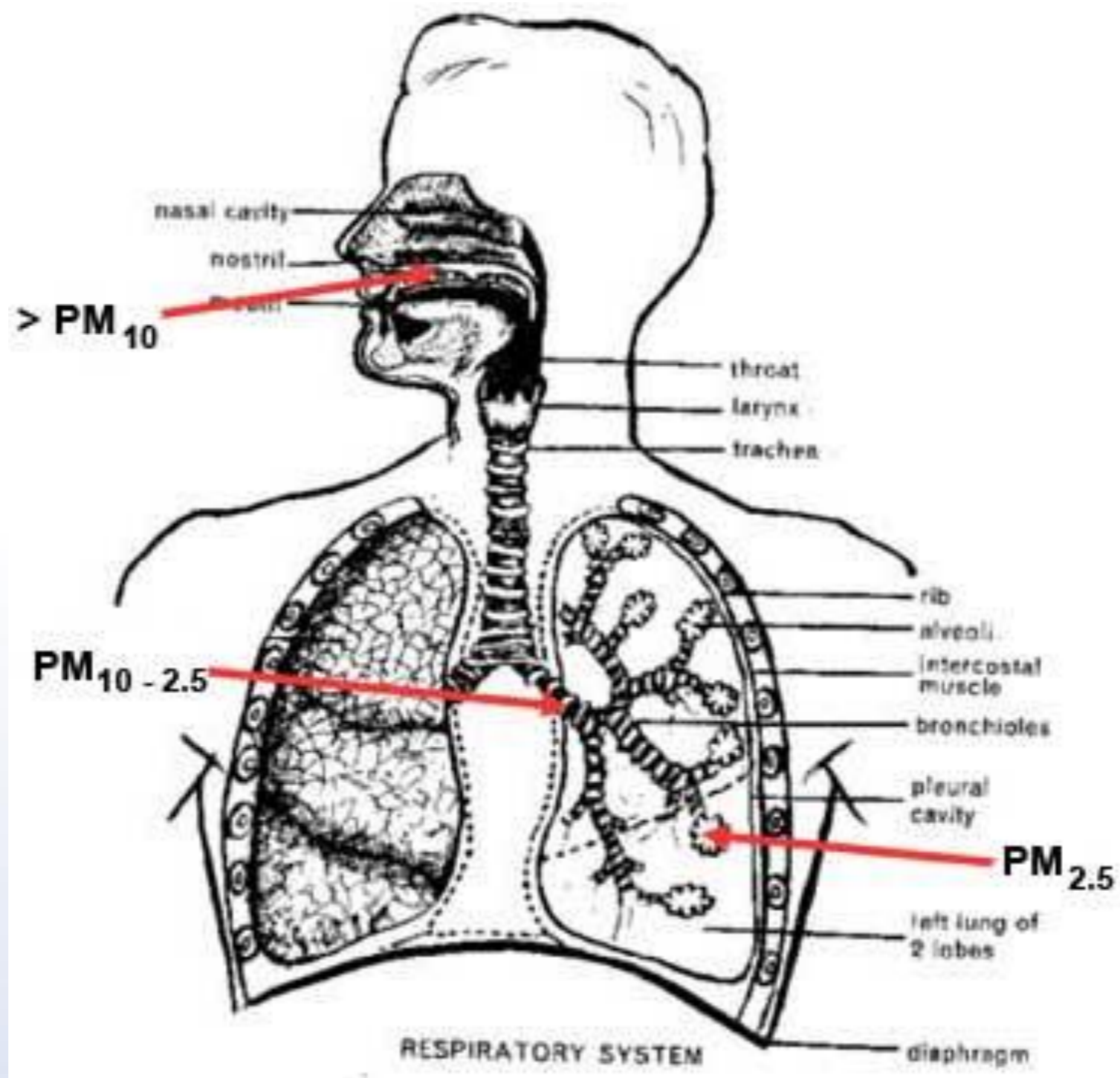
- kašelj, draženje v žrelu
- bolečina, nelagodni občutek pri globokem vdihu
- zmanjšanje prehodnosti malih dihalnih poti
- težko dihanje
- poslabšanje astme
- zmanjšanje maksimalne fizične zmogljivosti
- večje št. nujnih hospitalizacij zaradi dihal
- večja dnevna umrljivost
- še nepotrjeni rezultati glede vplivov na srčnožilni sistem: motnje ritma, AMI.

Delci (PM)

- mešanica trdnih in tekočih delcev, suspendiranih v zraku
  - glavna sestavina ogljik
  - vezane: toksične kovine, ogljikovodiki, org. topila, benzoapiren mikrobi...
  - velikosti od nekaj nm do 10 μ m
-
- **PM10**: prodrejo v zgornja in srednja dihalna
  - **PM2,5**: prodrejo v pljuča, v področje izmenjave plinov
  - **najmanjši**: manjši od 0,1 μ m – **ultrafini delci** – prodrejo v cirkulacijo $\Rightarrow$ po celotnem organizmu

Delci

- dihala: draženje, kronično vnetje, brazgotinjenje, pljučna fibroza, zmanjšanje pljučne funkcije, akutna poslabšanja astme in KOPB, rakotvornost – pljučni rak (verjetno tudi rak sečnega mehurja)
- učinek na srce in ožilje večji, kot na dihala: motnje ritma, ateroskleroza, krvni tlak, faktorji strjevanja krvi, krvni strdki, infarkt
- povečano tveganje za obolevnost in umrljivost
  - zlasti pri ljudeh nad 65 let
- bolezni živčevja

Kdo je najbolj ogrožen?

1. Ljudje z že obstoječimi boleznimi dihal in srca

- astma, KOPB - kronični bronhitis, emfizem, pljučni rak
- angina pektoris, predhodni srčni infarkt, popuščanje srca, motnje srčnega ritma
- diabetes - imajo pogosto sočasno boleznimi srca in ožilja

1. Ljudje z že obstoječimi boleznimi dihal in srca

- večja pogostost in teža simptomov, večja potreba po zdravlilih
- poslabšanje kašlja, težko dihanje, zasoplost
- težka sapa, otekanje nog v stopalih in gležnjih
- poslabšanje motenj srčnega ritma, vrtoglavice
- poslabšanje bolečine v prsnem košu, v rami

Kdo je najbolj ogrožen?

2. Majhni otroci

- glede na telesno maso vdihnejo večji volumen zraka kot odrasli
- imajo intenzivnejši metabolizem
- mlad, nezrel sistem obrambe
- vse to jih naredi bolj občutljive

Kdo je najbolj ogrožen?

3. Starejši ljudje

- generalno šibkejša pljuča, srce in obrambni sistem
- nediagnosticirana bolezenska stanja pljuč in srca:
  - nekateri starejši ljudje se ne zavedajo, da imajo pljučno ali srčno obolenje:
    - bolečina, tiščanje v prsih,
    - težje dihanje že brez naprezanja
    - trdovraten kašelj, kratka sapa
    - prekomerno potenje

Kdo je najbolj ogrožen?

4. Ljudje, ki so fizično aktivni na prostem

- poklicno intenzivno fizično delo
- športniki
- dihaajo globlje in hitreje, zato več onesnaženja v pljuča.

Onesnažen zrak in otroci

ZNAČILNOSTI

Večja ranljivost:

- več časa preživijo zunaj
- vdihnejo večjo količino polutantov na kg TT v primerjavi z odraslimi
- imajo ožje dihalne poti – dražeče snovi lažje povzročijo obstrukcijo

ZDRAVSTVENE POSLEDICE IZPOSTAVLJENOSTI ONESNAŽENEMU ZRAKU S PM ALI DIMOM PRI OTROCIH

Rezultati epidemioloških študij kažejo:

- Večji delež otrok z **astmo** med otroci, ki živijo blizu obremenjenih prometnic (do 150m)
- Povečano število astmatičnih napadov pri otrocih ob dnevih z višjo konc. PM ali dima
- Povečano število otrok z vnetji dihal
- Dolgotrajna izpostavljenost (življenje v onesnaženem okolju) izrazito poveča verjetnost **vnetja dihalnih poti**
- dolgotrajno vnetje povzroči **upad pljučnih funkcij** že v otroštvu

Spremljanje onesnaževal v zraku

- **ARSO** - nosilec monitoringa:
  - redno spremljanje kakovosti zraka
  - modeliranje
  - obveščanje javnosti: ob dnevih, ko je raven onesnaženosti zraka v mestih visoka:
    - ozon
    - PM₁₀
- **NIJZ** - priporočila o omejitvi gibanja v primeru preseganja onesnaženosti zraka

Spremljanje onesnaževal v zraku

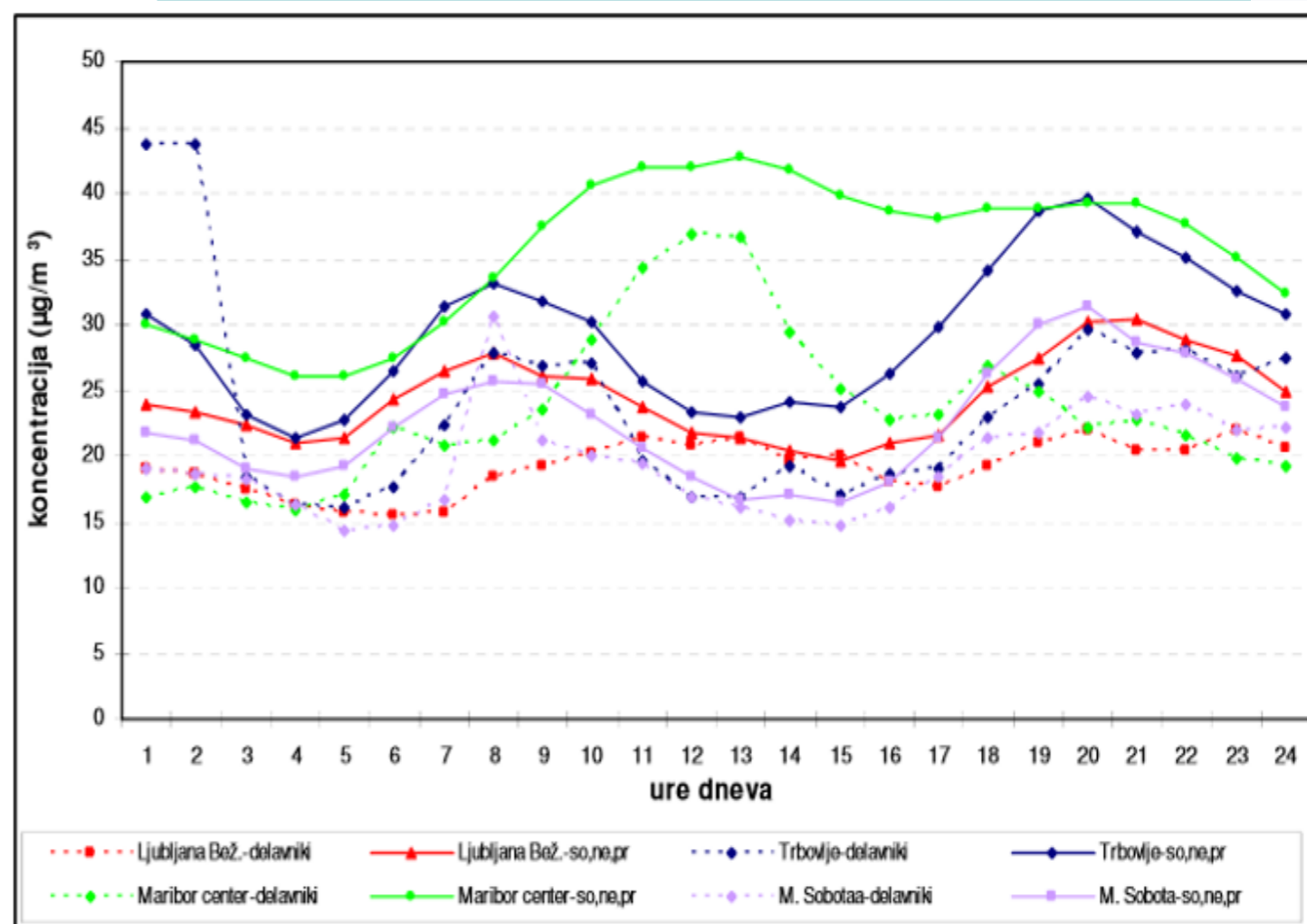
Gibanje stopnje onesnaženosti

Čez leto

Problem v topli polovici leta:
OZON

Problem v hladnem obdobju:
• DELCI (PM)

Čez dan (za PM)

Dnevni hod koncentracij delcev PM_{10} za leto 2012 na štirih merilnih mestih. ¶

Vir: Kakovost zraka v Sloveniji v letu 2012. ARSO, 2013. ¶

ARSO: Kakovost zraka – podatki:

<http://www.arso.gov.si/zrak/kakovost%20zraka>

- **Podatki o koncentraciji SO₂, CO, PM_{10, 2,5}, O₃, NO₂**
  - [Zadnje urne in dnevne koncentracije onesnaževal](#)
  - [Podatki o kakovosti zraka](#)
  - [Preseganja mejnih vrednosti za ozon v letu 2013](#)
  - [Preseganja mejnih vrednosti za ozon v letu 2014](#)
- **Delci PM10**
  - [Povprečne dnevne koncentracije delcev PM10 v letu 2013](#)
  - [Povprečne mesečne koncentracije delcev PM10 v letu 2013](#)
  - [Preseganja delcev PM10 v letu 2013](#)
- **Delci PM2,5**

ARSO: Kakovost zraka – podatki:

- **Kemijska analiza delcev PM10**
- [Povprečne mesečne koncentracije težkih kovin in policikličnih ogljikovodikov v delcih PM10 v letu 2013](#)
- [Povprečne mesečne koncentracije težkih kovin v delcih PM10 v Zgornji Mežiški dolini v letu 2013](#)

- **Kemijska analiza delcev PM2,5**

- **Lahkohlapni ogljikovodiki**
- [Povprečne mesečne koncentracije lahkohlapnih organskih onesnaževal v letu 2013](#)

ARSO: poročila in publikacije:

- [Kakovost zraka - letna poročila](#)
- [Ocena kakovosti zraka v Sloveniji 2012](#)

- **Kakovost zraka - vprašanja in odgovori**
- [Problematika onesnaženosti zraka z delci](#)
- [Nekaj informacij o ozonu](#)

ARSO: Kakovost zraka – napovedi:

- **Napoved**
- [Napoved koncentracij ozona](#)
- [Napoved ravni onesnaženosti z delci PM10](#)

<http://www.arso.gov.si/zrak/kakovost%20zraka/>

Stanje v Sloveniji

- kljub strogi zakonodaji še vedno dihamo onesnažen zrak:
  - Primorska, osrednja Slovenija: ozon – poleti
  - ostala Slovenija: delci PM₁₀ – pozimi
- Odloki o načrtu za kakovost zraka na območjih:
  - mestnih občin Ljubljana, Celje, Kranj, Maribor, Novo mesto, Murska Sobota
  - Zasavja

Odloki o načrtu za kakovost zraka: ukrepi

Omejevanje prometa v mestnih središčih.

Javni prevozi.

Obnova fasad stavb, menjava oken.

Priključevanje na centralni vir ogrevanja (plin).

Spodbujanje uporabe kakovostnih kuriv za individualna kurišča, preprečevanje kurjenja odpadkov.

Učinkovitejša raba energije in uvajanje OVE (sonce, geotermalna energija, veter) (finančne spodbude, eko skladi...).

Ukrepi – vrtec

Izbira primerne lokacije za vrtec.

- Spremljanje napovedi o onesnaženju (delci, ozon, UV indeks)
- Prilagajanje zračenja, delovnega ritma oz. aktivnosti na prostem
- Spodbujanje staršev in kolektiva k okolju prijaznejši obliki prevozov (ter ogrevanja)

Ključno vprašanje:

Ali obstajajo mejne koncentracije,
pod katerimi onesnaženost zraka
nima vpliva na zdravje ljudi?

ne vemo

vemo pa:

kakršnokoli zmanjšanje delcev v zraku pomeni pomembno izboljšanje za zdravje prebivalcev

povezava med koncentracijo prašnih delcev in povečanim tveganjem za umrljivost je **linearna**.

Lepo se vam
zahvaljujem za
pozornost!

majda.pohar@nijz.si
simona.ursic@nijz.si